

ხელოვნება და ჰუმანიტარული მეცნიერებები

აჭარის რეგიონში ტრადიციული ტყავის ნაკეთობების ეთნოგრაფიული და
ორგანოლექტიკური კვლევა

ნანა თხელიძე

nana.tkheldze@atsu.edu.ge

მაია გრძელიძე

maia.grdzeldze@atsu.edu.ge

ირინე ჩარკვიანი

irine.charkviani@atsu.edu.ge

მერაბ დათუაშვილი

merab.datuashvili@atsu.edu.ge

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ქუთაისი, საქართველო

DOI:<https://doi.org/10.52340/atsu.2025.2.26.02>

სტატია შეეხება აჭარის რეგიონში ბუნებრივი ტყავის ტრადიციული დამუშავებისა და გამოყენების ეთნოგრაფიულ და ორგანოლექტიკურ კვლევას. ნაშრომში ეფუძნება წერილობით ისტორიულ წყაროებს, ეთნოგრაფიულ აღწერებსა და ბათუმის, ქობულეთისა და ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის ეთნოგრაფიულ მუზეუმებში დაცული ექსპონატების შესწავლას. კვლევაში განხილულია აჭარაში გავრცელებული ტყავის ნედლეულის სახეობები, დამუშავების ტრადიციული მეთოდები და მათი გამოყენება ფეხსაცმლის, საყოფაცხოვრებო, სამეურნეო და მუსიკალური დანიშნულების ნაკეთობებში. ორგანოლექტიკური შეფასების საფუძველზე დადგენილია სამუზეუმო ექსპონატებში გამოყენებული ბუნებრივი ტყავის ფიზიკური, ესთეტიკური და ფუნქციური თვისებები, აგრეთვე დროის ზემოქმედებით გამოწვეული დეგრადაციის ნიშნები. კვლევა ხაზს უსვამს აჭარაში ტყავის დამუშავების ტრადიციის კულტურულ მნიშვნელობას და მის როლს მატერიალური მემკვიდრეობის ფორმირებაში. კვლევა ასევე ადასტურებს, რომ აჭარაში ტყავის ნაკეთობები არა მხოლოდ პრაქტიკული დანიშნულების მატარებელი იყო, არამედ მნიშვნელოვანი კულტურული და ეთნოგრაფიული ღირებულებაც გააჩნდა.

საკვანძო სიტყვები: ტრადიციული ხელობა, ეთნოგრაფიული კვლევა, ორგანოლექტიკური შეფასება, ტყავის ფეხსაცმელი, სამუზეუმო ექსპონატები

ტყავი კაცობრიობის მიერ გამოყენებული ერთ-ერთი უძველესი და ყველაზე მრავალფუნქციური მასალაა, რომელმაც სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში პრაქტიკული, სოციალური და კულტურული მნიშვნელობა შეიძინა. მიუხედავად ტექნოლოგიური პროგრესისა და ხელოვნური მასა-

ლების ფართო გავრცელებისა, ბუნებრივი ტყავი დღემდე ინარჩუნებს განსაკუთრებულ ადგილს როგორც ტრადიციულ, ისე თანამედროვე წარმოებაში. მისი ფიზიკურ-მექანიკური თვისებები, გამძლეობა, მოქნილობა და ადაპტაციის უნარი განაპირობებდა მის ფართო გამოყენებას ფეხსაცმლის, ტანსაცმლის, საყოფაცხოვრებო ნივთებისა და მუსიკალური საკრავების დასამზადებლად.

საქართველოში ტყავის დამუშავება უძველესი დროიდან ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ხელობად ჩამოყალიბდა და სხვადასხვა რეგიონში ბუნებრივი პირობების, კლიმატისა და ცხოვრების წესის მიხედვით განსხვავებული ფორმები მიიღო. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა აჭარის რეგიონი, რომელიც გამოირჩევა ნოტიო კლიმატით, მესაქონლეობის ტრადიციებითა და თვითკმარი საოჯახო მეურნეობებით, რამაც ხელი შეუწყო ტყავის ადგილობრივ წარმოებასა და მრავალფეროვან გამოყენებას.

წინამდებარე კვლევის მიზანია აჭარის რეგიონში ბუნებრივი ტყავის ტრადიციული დამუშავებისა და გამოყენების ფორმების შესწავლა ეთნოგრაფიული წყაროებისა და სამუზეუმო ექსპონატების საფუძველზე, აგრეთვე ტყავის მასალების თვისებების შეფასება ორგანოლექტიკური მეთოდით.

ეჭვგარეშეა, რომ ტყავი (როგორც მასალა) ფეხსაცმლისა და სხვა ნაკეთობებისათვის გამოყენებული ყველაზე მრავალმხრივი მასალაა. მისი გამოყენების ტრადიციამ გაუძლო ყველაზე რთულ გამოცდას - დროს. საუკუნეები, ერა, მოდა და კლიმატიც კი შეიცვალა, მაგრამ ტყავის ნაკეთობები, განსაკუთრებით ფეხსაცმელი, ყოველთვის უცვლელი დარჩა. ის უბრალოდ ადაპტირდა სხვადასხვა ეპოქაში ადამიანების საჭიროებებთან.

დღესაც კი, მკვლევარები ვერ პასუხობენ დარწმუნებით, ვინ და როდის შექმნა პირველი ტყავის ფეხსაცმელი, მაგრამ უძველესი ფეხსაცმელი ცნობილი არქეოლოგებისთვის თარიღდება ზედა პალეოლითის ხანით (<https://historyofinformation.com/detail.php?entryid=3199>). ეს არის „მოკასინის“ მსგავსი ნივთი, დამზადებული ძროხის ტყავისგან, რომელიც სომხეთში იპოვეს. არქეოლოგების შეფასებით, ეს უძველესი ფეხსაცმელი შეიქმნა სულ მცირე 10 000 წლის წინ. ძვ.წ. 2500-დან 6000 წლამდე ასურელებსაც მოსწონდათ ეს მასალა. ეს ტენდენცია გაგრძელდა ყველა ცივილიზაციაში, ყველა ისტორიულ ეპოქაში (Grdzeldze 2025). მხოლოდ ბაროკოს პერიოდამდე მოიპოვა ტყავის ფეხსაცმელმა არა მხოლოდ ყველაზე პრაქტიკული, არამედ მოდურის რეპუტაცია. ცივილიზაციების

ნ. თხელიძე, მ. გრძელიძე, ი. ჩარკვიანი, მ. დათუაშვილი

ზრდასთან ერთად, ტყავის ფეხსაცმლის ინდუსტრიაც განვითარდა, ძირითადად მასალების ხელმისაწვდომობის გამო.

ტყავის დამუშავება საქართველოში ერთ-ერთი უძველესი და მნიშვნელოვანი ხელობა იყო. იგი ფართოდ გამოიყენებოდა როგორც ყოველდღიურ ცხოვრებაში, ისე სამეურნეო, სამხედრო და სავაჭრო სფეროებში. განსაკუთრებით მე-18-მე-19 საუკუნეებში ტყავის დამუშავება მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდა ხალხის ყოფაში. ბუნებრივი პირობები, კლიმატი და ცხოვრების წესი განაპირობებდა ამ ხელობის რეგიონულ მრავალფეროვნებას (ნანობაშვილი 1973).

საქართველოში ბუნებრივი ტყავისაგან დამზადებული ნაკეთობები და ტრადიციული ფეხსაცმელი მრავალფეროვანია, რეგიონების მიხედვით განსხვავებული, და მოიცავს ისეთ ცნობილ სახეობებს, როგორცაა **ჩექმა, კაპუჭი, კალოში, ფაცა, ქუსლიანი ჩექმა** და განსაკუთრებით, მთიან რეგიონებში პოპულარული ტყავისგან, ხშირად **ღორის ტყავისგან** დამზადებული **კაჭები (კაჭაჭები)**, რომლებიც მრავალფეროვანი დეკორითა და ზოგჯერ სპეციალური დილებით გამოირჩეოდა, რაც მათ უნიკალურ იერსა და ფუნქციას ანიჭებდა, როგორც სილამაზით, ისე პრაქტიკულობით მთის რთულ რელიეფზე დამოკიდებულობის გამო.

ჩვენი კვლევის მიზანს აჭარის რეგიონი წარმოადგენს.

აჭარის რეგიონი ისტორიულად გამოირჩეოდა მდიდარი სამეურნეო და ხელოსნური ტრადიციებით. მთიანი და ნოტიო კლიმატი, მესაქონლეობის ფართო გავრცელება და თვითკმარი საოჯახო მეურნეობა განაპირობებდა ტყავის ფართო გამოყენებას ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ტყავის ნაკეთობები აჭარაში არა მხოლოდ პრაქტიკულ დანიშნულებას ატარებდა, არამედ სოციალურ მდგომარეობას, ასაკსა და საქმიანობასაც ასახავდა.

აჭარაში ტყავის წარმოება ეფუძნებოდა ადგილობრივ ნედლეულს. ტყავი მიიღებოდა საოჯახო მეურნეობებში დაკლული პირუტყვისგან, რაც ხელოსნობას ბუნებრივ და ეკონომიკურად ხელმისაწვდომ პროცესად აქცევდა. ძირითადად გამოიყენებოდა:

- **ძროხისა და ხარის ტყავი:** გამოირჩეოდა სისქითა და სიმტკიცით; გამოიყენებოდა სხვადასხვა დანიშნულების ნივთებისთვის (ფეხსაცმელი, ქამრები, აღკაზმულობა).
- **ცხვრის ტყავი:** რბილი და თბილი; ხშირად ბეწვიანად გამოიყენებოდა ზამთრის ტანსაცმელში.

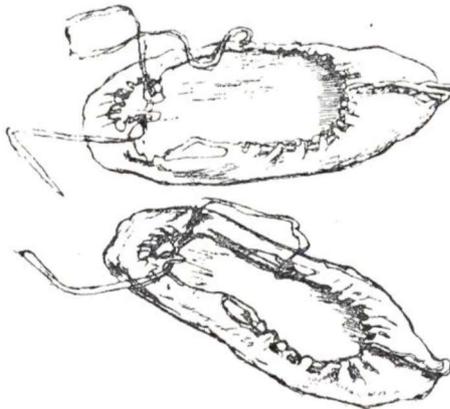
- **თხის ტყავი:** თხელი, მოქნილი და გამძლე; გამოიყენებოდა ჩანთების, საფულეების და მცირე აქსესუარებისათვის.

ივ. ჯავახიშვილი თავის ისტორიულ წყაროებში აღნიშნავს (ჯავახიშვილი 1962, ჯავახიშვილი 1983): ფეხზე ვიცვამთ ქალები **ჩაფულიას**, წინდას. წინდაზე **კარაჭინს** გადავიცვამთ. ზამთარში მუხლამდის წინდას ვიცვამთ. კაცები იცვამდნენ **საცვეთს**, **ზანკალს** და **წულას**, ხან **ჩექმას**, **მესტსაც** იცვამენ. **მესტი** აგზე ამოსვლამდია (კოჭამდის გვიჩვენა).

ფეხზე ქალამანი და წინდა გვეცვა. თუ ქორწილში მივდიოდი, **წულა** ან მაინც ქალაბანი, **კაი ჭრელი** წინდა, წინდას ზეიდან **ზანკალი** (პაიჭი). **ზანკალი** მოდიოდა მუხლამდი“.

უწინ **ქალაბან** იცვამდნენ - **ჩლატანს** (ჩილატანს), **ხის ქერქიდან მოქსოვილი ქალაბანია**. გაადრობდნენ **თელას ტყავს**, **დაფცქილაფდნენ**, **წვრილათ დაპწინდნენ** თმის **ნაპწენსავით**. მერე მოქსოვდნენ **ბიზით**. ჯერ **პტყელი ტყავით** დაქსელავდნენ და მერე **დაპწინლით ქსოვდნენ შიგ**. ი[ც]ვამდნენ კილო **საცვეთს**, **თხის ტყავიდან** გაკეთებულთა. **საცვეთია** კოჭიდან მუხლამდი. **საცვეთს ყაიში** ქონდა - **ფეხზე ამოსადები ღვედი**. ვიცვამთ **ლაზლეს პაიჭსაც**. ამას ზამთარში ვიცვამთ. **საცვეთს** ზაფხულში ვიცვამთ. ზამთარში **თოვლში** იი დეიწვის, **მესტი** სულ საპირე ტყავიდანაა შეკერილი, ხან **ძირსაც გუკეთეფ**. **მესტის** სიმაღლე კოჭამდინ მოდის. ჯერ წინდას ჩევიცვამთ, მერე **მესტს**, **მესტზე ჩუსტს (ჩაფულიას)** და მერე **საცვეთს**.

ქალაბანი (სურ. 1). ხარს, ძროხას, ცხენს გავადროფ ტყავს, მევტან ჯოხეფს და **გავსხლიპავ** (გავწკიპავ) **ჯოხით ტყავს**. **დავკიდავ სამზევროში, მზეს მივცემ** და გახმება. მეე იმა დავადეფ კარქ ჭრელ (მჭრელ) დანას., **დავარტყამ** იმაზე **ჩირფს** და დავჭრი ტყავს. სამი ვერშოკი უნდა ეთ ქალაბანს **სიფათე**, სიგრძე - ერთი აშუნი (სამი **ტყაველი**). ამას რომ დავჭ(რ)ი, მეე იმას **ჩავალბოფ ვანაში**. ვანა თენექისაა ან **გობია**, რმ აღუნლულდება წყალში, დალბება კარქა, მეე იმას დავადეფ დანას, ჩამოვჭრი ღვედს, მეე დანი წვერით იმა მოვჭირთნი - **თვალეფს გუკეთეფ** ქალაბანს, **მეე შევკერავ** ბიზით. **ბიზი წამახული ჩხირია**; გუყრი შით **ლარს**, **ღვედს** ამოსაკოჭავათ რამდენიც გინდა, იმდენს და გათავდა, იქნა ქალაბანი (ივ. ჯავახიშვილი 1983).

სურ. 1. ქალაზანი.

ტყავის დაღობვამდი ხმელზე დავაყრი ცივ ნაცარს და ცულის ტარს დავაჭირეფ და გავფხიკავ. გუფხეკელს თუ შევკერავ, იი იქნება პუნტყლაი ქალაზანი (პუნტყლი ბალანია). უპუნტყლო კაი ქალაზანია. ზოგი ქალაზანი გაფხიკო, გათხელდება და ა გაფხეკავენ ამიზა, დიდხანს გამლევს. ეფხიკვის სქელი ქალაზანი, მეე ჭლიკის (ფეხის) ტყავი ა გეფხიკვის.

ქალაზანი, ჭლიკების ტყავიდან ომ შეკერავ, წინ არ გეფკერება, იმას ტოტრიელი - კოჭიანი ქალაზანი ქვია. ქალაზანს სადეთაც ვკერავთ და გვირიშტითაც.

კილო აის კოლოტურაი ქალაზანი. კოლოტურას წინ გაკერვა უნდა.

ქალაზანს ბაწრით გადვიბამთ, ლვედით არა, ლვედი გახმება.

ქალებიც ვკერავდით და ვიცვამდით ქალაზანს. ტყავზე თასმას ჩამოგხვედით, დავჭრეთდით, დანით და ბიზით გავხვრეტდით, თასმას გუყურიდით და შევკერავდით. ჩვენებური ქალაზანი ქვიოდა ამას. აჭარული სხვაფერია - ქუსლზეც ამოკერავენ და ტურზეც (ჯავახიშვილი 1983).

კვლევის ფარლებში შევისწავლეთ ბათუმის, ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის, ბათუმის ეთნოგრაფიული მუზეუმი „ბორჯღალო“ და ქობულეთის მუზეუმებში დაცული ექსპონატები.

აჭარაში ტყავის დამუშავება ტრადიციული, ბუნებრივ მეთოდებზე იყო დაფუძნებული.

ტყავს ჩამოხსნიდნენ და წმენდდნენ ცხიმისა და ხორცის ნარჩენების მოსაცილებლად, შემდეგ დაამარილებდნენ, ან გააშრობდნენ ლპობის თავიდან ასაცილებლად. ტყავის დამუშავების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ეტაპი გარუჯვა იყო, რომელსაც აჭარაში ძირითადად მცენარეული მასა-

ლით ახდენდნენ, გამოიყენებოდა: მუხის, წიფლის, ტყის მცენარეების ნაყენები, პროცესი ხანგრძლივი იყო და ძალიან დიდ გამოცდილებას მოითხოვდა. ელასტიურობის მინიჭების მიზნით, ტყავს თევზის ზეთითა და ცხოველის ტვინით ამუშავებდნენ.

აჭარაში ფეხსაცმელი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ტყავის ნაწარმი იყო (სურ. 2).

სურ. 2. ქალამანი (ქობულეთის მუზეუმი).

ქალამნები და ჩექმები - ტენისა და სიცივისგან დაცვის საშუალება, ხშირად ხელით იკერებოდა, უხეში ძაფით ან ტყავის ზოლებით, ძირში გამოიყენებოდა სქელი ტყავი, ზედა ნაწილში – შედარებით რბილი.

სამუზეუმო ექსპონატებს შორის მნიშვნელოვანი ადგილი სხვადასხვა საკრავ ინსტრუმენტებს უკავია. ტყავს, აჭარაში მუსიკალური საკრავების დასამზადებლად გამოიყენებდნენ. ასეთია, მაგალითად ტრადიციული საკრავი ჭიბონი (სურ. 3).

ა

ბ

გ

სურ. 3. ჭიბონი. (ა – ბათუმის ეთნოგრაფიული მუზეუმი „ბორჯღალო“; ბ – ქობულეთის მუზეუმი, გ – ბათუმის, ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მუზეუმი).

ჭიბონი უძველესი ხალხური საკრავია, ის გუდასტვირის ერთ-ერთი ნაირსახეობაა. წერილობითი წყაროებისა და ზეპირი გადმოცემების თანახმად, ეს საკრავი წინათ მთელ საქართველოში ყოფილა გავრცელებული. ჭიბონი შედგება ორი ძირითადი ნაწილისაგან – გუდისაგან და სტვირებისაგან. გუდა მზადდება თხის, ცხვრის, ხბოს ან პატარა კრავ-თიკანის

ტყავისაგან, რომელიც ბალნიდან კარგად არის გასუფთავებული. გუდას ერთ ფეხში დატანებული აქვს ხის პატარა მილი, რომლითაც მას ბერავენ. მას სარქველის ფუნქცია აკისრია. გაბერილ გუდას კისრის ზედა მხარეს უკეთდება ხის საცობი, რომელსაც ხშირად ფარავენ სარკით, რომელსაც სავარუდოდ მოსართავის ფუნქცია უფრო აქვს, ვიდრე რაიმე სხვა, ფუნქციონალური დანიშნულება. გუდაში ჩასმულია ბუდე, რომელშიც ჩადგმულია ე.წ. დედნები ანუ ლერწმები - თანაბარი სიგრძისა და სისქის ორი ხის მილი. მარცხენა მილს ეწოდება „დამწყები“ და აქვს ხუთი სახმო ნახვრეტი (თვალი), ხოლო მარჯვენას ეწოდება „მოძახილი“, „მეზანე“ და აქვს სამი სახმო თვალი. მაგრამ არის შემთხვევები როდესაც ლერწმების განლაგება პირიქითაა. გუდასტვირისაგან განსხვავებით, გუდას არ სვამენ პერანგში.

სურ. 4. აჭარის მუზეუმებში დაცული საკრავი ინსტრუმენტები (ბათუმის ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მუზეუმი).

ყველაზე ხშირად საკრავი ინსტრუმენტებში **თხის ტყავი** გამოიყენებოდა, რადგან თხის ტყავი ცხვრის ტყავთან შედარებით მტკიცეა და მკაფიო ხმას გამოსცემდა. დოლსა და დაირაზე ხის რგოლზე ძირითადად თხის ტყავი იჭიმებოდა. სიმებიან ინსტრუმენტებში სიმები მზადდებოდა ცხვრის ან თხის ნაწლავებისაგან (სურ. 4).

აჭარის რეგიონში ბუნებრივი ტყავი ასევე სამეურნეო და საცხენოსნო ნივთების დასამზადებლად გამოიყენებოდა, როგორცაა - უნაგირის ნაწილები, აღკაზმულობა ლაგამი და თასმები (სურ. 5). ეს ნივთები განსაკუთრებულ სიმტკიცეს საჭიროებდა, ამიტომ უმეტესად ხარის ტყავისგან მზადდებოდა.

სურ. 5. უნაგირი (ბათუმის ეთნოგრაფიული მუზეუმი „ბორჯღალო“).

სამუზეუმო ექსპონატების ბუნებრივი ტყავის თვისებები დადგინდა ორგანოლექტიკური მეთოდით:

- ტყავის თვისებებიდან გამომდინარე, მას ახასიათებს **გამძლეობა**: ნატურალური ტყავი გამოირჩევა მაღალი სიმტკიცით და ხანგრძლივი გამოყენების უნარით, არ ირღვევა და ინარჩუნებს ფორმას ხანგრძლივი ექსპლუატაციის პერიოდში;
- **ვიზუალური შეფასებით (თვალი)** აღმოვაჩინეთ, რომ ზოგიერთი ნიმუშის ზედაპირი არის არათანაბარი, შეინიშნება ფორები და ნაკვები, ბზარები, ზედაპირის ცვეთა, ზოგიერთ ნიმუშზე ფერი შედარებით ღრმაა და არ არის სრულად ერთგვაროვანი;
- **ბუნებრივი ტყავი მოქნილია**: მასალა რბილია და ადვილად ერგება ხელის ან ფეხის ანატომიურ ფორმას, რაც უზრუნველყოფს მაქსიმალურ კომფორტს. **თუმცა შეხებით შეფასებისას (ხელით)** იგრძნობოდა, რომ ტყავი უფრო ხისტია და დაკარგული აქვს ელასტიურობა, არ იხრება;
- ბუნებრივ ტყავს ახასიათებს **ესთეტიურობა**: ტყავი გამოირჩევა ბუნებრივი ტექსტურებითა და მომხიბვლელი ბზინვარებით. მისი ზედაპირი შეიძლება იყოს გლუვი, მარცვლოვანი, ლაქირებული ან მატე. თუმცა ნიმუშების დათვალიერებისას შევნიშნეთ შეღებვის

მოშლა, გახუნება, ზოგ ადგილებში გამუქება, მცირე ხვრელები, ზედაპირზე ობის კვალი დამარილების კრისტალიზაცია;

- ბუნებრივ ტყავს დამახასიათებელი, სუსტი სუნი აქვს, ყნოსვით შეფასებისას იგრძნობოდა მკვეთრი ქიმიური თუ პლასტმასის სუნი.

თითოეული აღნიშნული დაზიანება დროის შედეგია. დრო გავლენას ახდენს ტყავზე, რაც იწვევს დაბერებას, ელასტიურობის დაკარგვას, ბზარების გაჩენას, ფერის შეცვლას და გამომშრობას.

დრო ზიანს აყენებს ტყავს, იწვევს მასალის დეგრადაციას, სინათლის შემოქმედებით ფერის შეცვლას, მიკროორგანიზმებისა და მწერების მიერ დაზიანებას და ფორმის შეცვლას.

დროის შემოქმედებაზე მოქმედი ძირითადი ფაქტორებია ფიზიკო-ქიმიური პროცესები: დროთა განმავლობაში ტყავში კოლაგენი იშლება, მასალა კარგავს ტენიანობას, ხდება მშრალი და მყიფე, ადვილად იხევა და იზარება. ტენიანობის რყევები იწვევს შეშუპებას ან შეკუმშვას, ასევე დეფორმაციას. ბიოლოგიური ფაქტორებია ობი, სოკოები და მწერები, რომლებიც ანადგურებენ მასალას.

დასკვნა. ჩატარებულმა კვლევამ ცხადყო, რომ აჭარის რეგიონში ბუნებრივი ტყავის დამუშავება და გამოყენება წარმოადგენს მრავალსაუკუნოვან, მდგრად ტრადიციას, რომელიც მჭიდროდ არის დაკავშირებული რეგიონული ცხოვრების წესთან, ბუნებრივ პირობებთან და თვითკმარი საოჯახო მეურნეობის სისტემასთან. ტყავი აჭარაში არა მხოლოდ პრაქტიკული მასალა იყო, არამედ სოციალური, ფუნქციური და კულტურული მნიშვნელობის მატარებელი ელემენტიც, რაც განსაკუთრებით ნათლად აისახება ფეხსაცმლის, სამეურნეო ნივთებისა და მუსიკალური საკრავების მრავალფეროვნებაში.

სამუზეუმო ექსპონატების ორგანოლეპტიკურმა შეფასებამ აჩვენა, რომ ბუნებრივ ტყავს ახასიათებდა მაღალი გამძლეობა, ადაპტაციის უნარი და კომფორტი, თუმცა დროის შემოქმედებით მასალაში შეინიშნება ელასტიურობის დაკარგვა, ფერის ცვლილება, ზედაპირული დაზიანებები და ბიოლოგიური დეგრადაციის ნიშნები. აღნიშნული ფაქტორები მიუთითებს როგორც ტყავის ბუნებრივ დაბერებაზე, ისე მისი კონსერვაციისა და დაცვის აუცილებლობაზე.

კვლევის შედეგები ადასტურებს, რომ აჭარაში ტყავის დამუშავების ტრადიცია წარმოადგენს მნიშვნელოვან მატერიალურ და არამატერია-

ლურ კულტურულ მემკვიდრეობას, რომლის შესწავლა და დაცვა აუცილებელია როგორც ეთნოგრაფიული ცოდნის გაღრმავების, ისე თანამედროვე დიზაინსა და ხელოსნობაში ტრადიციული ტექნოლოგიების ინტეგრაციისთვის.

ლიტერატურა

- ნანობაშვილი, ი. 1973. *ტყავის დამუშავების ხალხური წესები საქართველოში*. თბილისი.
- ჯავახიშვილი, ივ. 1962. *მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის* (ტ. III-IV). თბილისი.
- ჯავახიშვილი, ივ. (რედ.). (1983). *მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის* (ტ. III, ნაწ. I). თბილისი: მეცნიერება. <https://historyofinformation.com/detail.php?entryid=3199>.
- Grdzeldze, M. G. 2018. The analysis of the Georgian ethnic footwear for the purpose of designing the construction of modern, comfortable footwear. *World Science*, 5(33), 2018:4-8. https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws.
- Grdzeldze, M., N., Tkheldze, M., Datuashvili. 2021. Evolution of the Georgian national footwear design to optimize the parameters of modern footwear. Kyiv National University of Technologies and Design. National Academy of Arts of Ukraine. Kyiv National University of Construction and Architecture. National Union of Artists of Ukraine Union of Designers of Ukraine. *Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference Actual Problems of Modern Design*, Volume 1. April 22, 2021: 245-249. <https://drive.google.com/file/d/1lSlzQRKsMBCYpoGluS21aD5WbvAmjXOm/view>.
- Charkviani, I., Tkheldze, N., Grdzeldze, M. 2021. ИССЛЕДОВАНИЕ ЖЕНСКОЙ ТРАДИЦИОННОЙ ОДЕЖДЫ ГРУЗИИ (STUDY OF WOMEN'S TRADITIONAL CLOTHING IN GEORGIA). *German International Journal of Modern Science (Deutsche internationale Zeitschrift für zeitgenössische Wissenschaft)*. №23, 2021:47-49. <https://doi.org/10.24412/2701-8369-2021-23-47-49>.

- Datuashvili, M., M., Grdzeldze. 2022. The influence of ottoman traditions in the formation of traditional clothes in regions of georgia. Kyiv National University of Technologies and Design. *VI International Scientific-Practical Conference 20.10.2022. Kyiv, Ukraine*. <http://kyivtextfashion.knutd.edu.ua/>, <https://kyivtextfashion.knutd.edu.ua/vi-mizhnarodna nauko-vo-praktichna-konferenciya/6-konferenciya/>.
- Grdzeldze, M. G., Tkheldze, N. N., & Charkviani, I. J. 2023. Foot and shoes-An important scientific problem. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 6(122), 2023:151–161. Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2023.06.122.23>.
- Grdzeldze, M. G., & Tkheldze, N. N. 2024. Variations in the existing range of women's shoes with factor analysis providing comfort. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 03 (131), 2024: 105-109. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-03-131-18> Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2024.03.131.18> Scopus ASCG: 2209.
- Grdzeldze, M. G., Tkheldze, N. N., Karkashadze, M.I., Lomtadze, N.Z., Datuashvili, M., & Charkviani, I. 2025. The evolution of the leather working tradition in Georgia according to historical epochs. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 12(152), 45–50. Soi: <https://s-oi.org/1.1/TAS-12-152-9> Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS>.
- Grdzeldze, M., N., Tkheldze., M., Datuashvili., I., Charkviani. 2025. Problems of research of leather product designs in Georgia. *Materials Of The International Scientific And Practical Conference Part II Section III. Textile And Light Industry Section IV. Innovative Technologies In Design Section V. Machinery, Transport And Logistics Section VI. Metallurgical Engineering*. GANJA, 2025: 37-39.
- Grdzeldze, Maia., Nana, Tkheldze. 2025. THE TRADITION OF LEATHER PROCESSING IN GEORGIA IN THE CONTEXT OF HISTORICAL EPOCHS. *V international scientific conference*. Marseille. France. 25-26.12. 2025:28-32. Publisher: «World of Conferences». Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18115841>.

კვლევა განხორციელდა „შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის“ მხარდაჭერით [გრანტის ნომერი - FR-24-494].

Arts and Humanities

Ethnographic and organoleptic study of traditional leather products
in the Adjara region in Georgia

Nana Tkhelidze

nana.tkhelidze@atsu.edu.ge

Maia Grdzeldze

maia.grdzeldze@atsu.edu.ge

Irine Charkviani

irine.charkviani@atsu.edu.ge

Merab Datuashvili

merab.datuashvili@atsu.edu.ge

Akaki Tsereteli State University

Kutaisi, Georgia

DOI:<https://doi.org/10.52340/atsu.2025.2.26.02>

The present article examines the ethnographic and organoleptic aspects of traditional leather processing and utilization in the Adjara region of Georgia. The study is based on historical written sources, ethnographic descriptions, and the analysis of museum exhibits preserved in the museums of Batumi, Kobuleti, and the Khariton Akhvlediani Ethnographic Museum. Particular attention is paid to locally used types of raw leather, traditional tanning and finishing techniques, and the application of leather in footwear, household items, agricultural equipment, and musical instruments. Through organoleptic evaluation, the physical, aesthetic, and functional properties of natural leather found in museum artifacts were assessed, as well as the effects of long-term aging and material degradation. The research highlights the cultural and technological significance of traditional leatherworking in Adjara and its contribution to the preservation of regional material heritage. The research also confirms that leather products in Adjara served not only practical purposes but also possessed significant cultural and ethnographic value.

Keywords: *Natural leather; traditional craftsmanship; leather processing; ethnographic study; organoleptic evaluation; leather footwear; museum artifacts*

Leather is one of the oldest and most multifunctional materials used by humankind, which has acquired practical, social, and cultural significance throughout various historical epochs. Despite technological progress and the widespread use of synthetic materials, **natural leather** continues to retain a special place in both traditional and modern production. Its physical and

mechanical properties, durability, flexibility, and adaptability have made it valuable for manufacturing footwear, clothing, household items, and musical instruments.

In **Georgia**, leatherworking developed as one of the important ancient crafts, taking different forms depending on local natural conditions, climate, and lifestyle. Particularly interesting in this regard is the **Adjara region**, distinguished by its humid climate, cattle-breeding traditions, and self-sufficient household economies, which contributed to the development of local leather production and its diverse uses.

The aim of the present research is to study the traditional methods of processing and using natural leather in the **Adjara region**, based on ethnographic sources and museum exhibits, as well as to evaluate the properties of leather materials using **organoleptic methods**.

There is no doubt that **leather**, as a material, has been one of the most versatile used for footwear and other products. Its use has withstood the hardest test—the test of time. Centuries, eras, fashions, and climates have all changed, yet leather goods, especially footwear, have always remained constant. They have simply adapted to people’s needs through different periods.

Even today, researchers cannot state with certainty who made the first leather shoes and when; however, the oldest known footwear, according to archaeologists, dates back to the **Upper Paleolithic period** (<https://historyofinformation.com/detail.php?entryid=3199>). It is a **moccasin-like** item made of cowhide found in Armenia. Archaeological estimates date this ancient footwear to at least 10,000 years ago. Between 2500 and 6000 BCE, the **Assyrians** also favored this material. The trend continued across all civilizations and historical epochs (Grdzeldze, 2025). Leather footwear gained not only practical but fashionable status during the **Baroque period**. As civilizations expanded, the leather footwear industry also developed, mainly due to material availability.

Leatherworking in Georgia was one of the oldest and most significant crafts. It was widely used in daily life as well as in agricultural, military, and commercial contexts. Particularly in the **18th–19th centuries**, leather processing held a prominent place in people’s everyday lives. Natural conditions, climate, and lifestyles determined the regional diversity of this craft (Nanobashvili, 1973).

In Georgia, items made from natural leather and traditional footwear vary across regions and include well-known types such as **chekma**, **kapuchi**, **kalochi**, **fatsa**, **heelless chekma**, and especially the **kachis (kachachis)** - leather, often **pigskin**, shoes popular in mountainous regions. These were distinguished by rich decorations and sometimes special buttons, which gave them both aesthetic appeal and practical functionality suited to the mountainous terrain.

Our research focuses on the **Adjara region**. Historically, Adjara has been rich in agricultural and artisanal traditions. Its mountainous and humid climate, widespread cattle-breeding, and self-sufficient household economies contributed to the extensive use of leather in everyday life. Leather goods in Adjara not only served practical purposes but also reflected social status, age, and occupation.

Leather production in Adjara was based on **local raw materials**. Leather was obtained from livestock slaughtered in household farms, making the craft a natural and economically accessible process. The following types were mainly used:

- **Cowhide and bullhide** – notable for their thickness and strength; used for various utility items such as footwear, belts, and harnesses.
- **Sheepskin** – soft and warm; often used, with wool intact, for winter clothing.
- **Goatskin** – thin, flexible, and durable; suitable for bags, wallets, and small accessories.

Iv. Javakhishvili, in his historical sources (Javakhishvili, 1962; Javakhishvili, 1983), notes:

*“On our feet, women wear chapulia, socks. Over the socks, we put on karachin. In winter, we wear knee-length socks. Men wear satsveti, zankali, and tsuga, sometimes chekma or even mesti. The mesti goes up to the ankle (as he showed us). We wore kalabani and socks on our feet. When going to a wedding, one wore tsuga or at least a kalabani, with fine-colored socks, and zankali (also called paichi) over the socks. The zankali reached up to the knee.” “In earlier times, they wore kalaban—chlatan (chillatan), a type of kalaban woven from tree bark. They would peel off the tela bark, strip it finely, twist it thin like hair strands, and weave it with a **bizi**. First, they would line it with soft leather, then weave the inside with twisted strands. They also wore satsveti, made from goatskin. The satsveti reached from ankle to knee and*

had a strap (belt) for fastening. They wore *ghazli* and *paichi* in winter and *satsveti* in summer. In snow, *mesti* was used—it was entirely sewn from smooth leather, sometimes with reinforcement at the sole. The height of the *mesti* reached the ankle. First, socks were put on, then *mesti*, over it *chusti* (*chapulia*), and then *satsveti*.”

“*Kalabani* (Fig. 1). From a bull, cow, or horse, the hide was stripped, placed on poles, and scraped with a stick. It was hung outdoors to dry in the sun. Then, with a sharp knife, the hair was scraped off, the leather was cut—three *vershoks* wide, one *ashuni* (three *tklaveli*) long. After cutting, it was soaked in a *vana* (a wooden or clay vat). Once softened, the craftsman trimmed it with a knife, cut belts, and used the knife’s tip to make eyelets—holes for laces. Then it was sewn with *bizi* (a sharpened wooden needle). Through this, as many straps as desired could be threaded and tied, and thus, the *kalabani* was completed (Iv. Javakhishvili, 1983).”

Before soaking the leather, I scatter cold ashes on the ground, press it with the handle of an axe, and scrape it. If I stitch the *gupkhekel*, that will be a *puntqla* *Kalabani* (*puntqli balania*). A *upuntqlo* is a good *Kalabani*. Some *Kalabani* are scraped and thinned; they scrape them for this reason — to make them last longer. Thick *Kalabani* are scraped with difficulty, and the *chlikis* (foot) leather does not get scraped easily.

A *Kalabani* sewn from *chlikis* leather is not stitched in the front; it is called *totrieli – kochiani Kalabani*. We sew *Kalabani* both with a needle and with *gvrishti*.

There is also the *koloturayi Kalabani*, which must be sewn in the front.

The *Kalabani* is tied with a *batri*, not with a belt, because the belt hardens as it dries.

Women also sewed and wore *Kalabani*. We tore strips from leather, cut them, pierced them with a knife and *bizi*, threaded the lace through and stitched them together. This was called *chveneburi Kalabani* (“our kind of *Kalabani*”). The *Acharuli* version is different — it is stitched on the heel and on the front edge (*tuchi*) as well (Iv. Javakhishvili, 1983).

Within the scope of the research, we studied exhibits preserved in the **Batumi Ethnographic Museum “Borjalo”** named after **Khariton Akhvlediani**, as well as in the **Kobuleti Museum**.

In **Adjara**, leather processing was based on traditional and natural methods. The hide was removed and cleaned of fat and flesh residues, then salted or dried to prevent decay. One of the most important stages of leather processing was **tanning**, which in Adjara was mainly done using **plant-based materials**. Decoctions of oak, beech, and forest plants were used. The process was lengthy and required extensive experience. To increase elasticity, the leather was treated with **fish oil** and **animal brain**.

In Adjara, footwear was one of the most significant leather goods (Fig. 2). Kalamani and boots served as protection against moisture and cold. They were often sewn by hand using coarse thread or leather strips. Thick leather was used for the sole, while the upper part was made of relatively softer leather.

Among the museum exhibits, a significant place is occupied by various musical instruments. In Adjara, leather was also used in the production of musical instruments. One such instrument is the traditional chiboni (Fig. 3).

The *chiboni* is an ancient folk instrument and one of the types of *gudastviri*. According to written sources and oral traditions, this instrument was once widespread throughout Georgia. The *chiboni* consists of two main parts — the *guda* (bag) and the *stvire* (pipe). The *guda* is made from the hide of a goat, sheep, calf, or young lamb (*tikani*), which is carefully cleaned of hair. One leg of the *guda* contains a small wooden pipe through which air is blown. This serves as a valve. On the upper side of the *guda*'s neck, there is a wooden stopper, which is often covered with a piece of mirror glass, most likely for decorative rather than functional purposes. Inserted into the *guda* is a socket (*bude*), in which are fitted the so-called *dednebi* — two wooden pipes of equal length and thickness made of reed. The left pipe is called *damtsqebi* and has five sound holes (*tkhali*), while the right one, called *modzakhili* or *mebane*, has three holes. In some cases, the arrangement of the reeds is reversed. Unlike the *gudastviri*, the *guda* of the *chiboni* is not placed under the player's shirt.

Goatskin was most often used for musical instruments, as it is stronger than sheepskin and produces a clearer sound. In drums such as *doli* and *daira*, goatskin was typically stretched over a wooden frame. In stringed instruments, the strings were made from sheep or goat intestines (Fig. 4).

In the **Adjara region**, natural leather was also used to make **agricultural and equestrian items**, such as saddle parts, harnesses, bridles, and straps (Fig. 5).

These items required exceptional strength and were therefore mostly made from bullhide.

We conducted **organoleptic evaluation** of the natural leather properties of the museum exhibits, finding the following:

- Based on the properties of leather, it is durable: natural leather is characterized by high strength and long-term usability, maintaining its shape and integrity over prolonged use.
- Through visual inspection (*by eye*), we found that the surface of some samples was uneven, showing pores, wrinkles, cracks, surface abrasion, and in some cases deeper color variations and lack of uniformity.
- Natural leather is flexible: the material is soft and easily conforms to the anatomical shape of the foot or hand, ensuring maximum comfort. However, through tactile examination (*by hand*), it was apparent that some leather had become more rigid, lost elasticity, and no longer bent easily.
- Natural leather has aesthetic qualities: it features natural textures and attractive luster. Its surface can be smooth, grained, glossy, or matte. However, upon observing the samples, instances of color fading, darkening, small holes, mold traces, and salt crystallization were noted on the surface.
- Natural leather has a characteristic mild odor; however, olfactory evaluation revealed distinct chemical or plastic-like smells.

Each of the above damages results from the passage of time. Time affects leather, leading to aging, loss of elasticity, cracking, color change, and dryness. Over time, exposure to light causes color changes, while microorganisms and insects cause physical damage and deformation.

The principal time-related processes influencing leather are **physico-chemical**: over time, collagen in the leather breaks down, the material loses moisture, becomes dry and brittle, and easily tears and cracks. Fluctuations in humidity cause swelling or shrinkage and deformation. **Biological factors** such as mold, fungi, and insects destroy the material.

Conclusion: The conducted research has shown that in the Adjara region, the processing and use of natural leather represent a centuries-old, sustainable tradition closely connected with regional lifestyles, natural conditions, and the system of self-sufficient household economies. In Adjara, leather was not only a practical material but also a bearer of social, functional, and cultural significance - particularly evident in the diversity of footwear, household items, and musical instruments.

The organoleptic assessment of museum exhibits revealed that natural leather had high durability, adaptability, and comfort. However, with time, signs of elasticity loss, color alteration, surface damage, and biological degradation have appeared. These factors indicate both natural aging and the necessity of conservation and preservation.

The research results confirm that the leatherworking tradition of Adjara constitutes an important tangible and intangible cultural heritage, whose study and preservation are vital for deepening ethnographic knowledge and for the integration of traditional technologies into contemporary design and craftsmanship.

This work was supported by “Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia” (SRNSFG) [Grant number - FR -24-494].